

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹ

ԱՆՈՒՇ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ
Մանկավարժ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ԴԵԿՈՐԱՏԻՎ-ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ԴԵՐՇ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԻ ՁԵՎԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Հայկական մշակույթը միջնադարում կազմում էր միջազգային մշակույթի փայլուն էջերից մեկը: Սակայն ի տարբերություն ճարտարապետության և գրքային բնապատկերի, միջնադարյան Հայաստանի դեկորատիվ արվեստը լրացուցիչ ուսումնասիրության առարկա չէր դառնում, հետազոտողների տեսադաշտում հայտվում էին միայն առանձին ստեղծագործություններ կամ հուշակոթողներ:

Այնուամենայնիվ պահպանված օրինակները վկայում են այն մասին, որ դեկորատիվ արվեստի այն տեսակները, որոնք անմիջականորեն կապված են ճարտարապետության հետ՝ կիրառական արվեստ, կենցաղի գեղարվեստական առարկաներ, իրենցից ներկայացնում են ինքնուրույն արժեք:

Հայկական մշակույթը, որը գրավում էր նույնիսկ այն մարդու ուշադրությունը, որն առաջին անգամ է եղել Հայաստանում, միշտ նշվում էր հետազոտողների կողմից: Այդ ամրապնդման հիմքի կարևորությունը հենց Հայաստանի բնությունն է՝ <<Հայաստան-Քարաստան>>, Հայաստան՝ քարերի երկիր: Ժողովրդական այս ասացվածքի մեջ է այս ամբողջ երկիրը՝ բնությունը, մարդիկ և իրենց ձեռքերի ստեղծագործությունները: Երկրի բնապատկերը հիմնավորված է նրա ճարտարապետությամբ: Հարյուրավոր և հազարավոր ճարտարապետական հուշակոթողների միջև եղած տարածությունը ձեռք է բերում յուրահատուկ իմաստ և հոգևորականություն:

Շինարարությունը, ճարտարապետությունը առաջնային են մշակութային ժառանգության մեջ: Նրանցում Հայաստանի ներդրումն անվիճելի է: Հայ ճարտարապետների մեծ արհեստավարժությունը, ազդեցությունն ու տարածումը, կառուցածքային գաղափարները Հայաստանին ապահովում են առանձնահատուկ տեղ քրիստոնեական աշխարհում: Հզոր բյուրեղներով ծանր մոնումենտալ աշխատանքները, չքնաղ բնությունը դիտողին են տալիս քարի հաղթահարված կարծրության զգացողություն, Հայաստանի ամբողջ տարածքում վեր են խոյանում

ճարտարապետական կոթողներ: Նրանք ազդում են իրենց կառուցողական խնդիրների լուծմամբ և հաղորդում են ազդեցիկ տեսք: Քարքարոտ հողը և ճշգրիտ ծավալներով տաշված ճարտարապետական կոթողների քարերը ձուլվում են միասնականության մեջ: Միասնականության համար հիմք է ծառայում նաև երկրի պատմական ճակատագիրը:

Հայաստանը, որը գտնվում է արևելքի և արևմուտքի խաչմերուկում, մշտապես եղել է բախման վայր մեծ կայսրությունների համար: Հռոմը, Պարսկաստանը, Բյուզանդիան, արաբական խալիֆարը, սելջուկները, անցնելով Հայաստանի սահմաններով, հարյուրամյակներ շարունակ ընդհատել են մշակութային զարգացումը՝ հողը պատելով ծխացող ավերակներով: Չնայած դիմակայելով ամենքին՝ ժողովուրդը պահպանում է հավատարմություն իր մշակույթի հանդեպ:

Արվեստը լեզվի, գրերի, հավատքի հետ մեկտեղ եղել է այն հենասյունը, որի վրա հեղելով հնարավոր էր դիմակայել:

Հայ ժողովուրդը հաղթահարել է մեծ դժվարություններ և ենթարկվել է այնպիսի անակնկալների, որ հաճախ կորցնում էր կապը անցյալի հետ, գրում է պատմաբան Ն. Ադոնցը: Բայց հենց որ հանդարտվում էին քաղաքական փոթորկումները, անցնում էին տառապանքները և կյանքը մտնում էր սովորական հունի մեջ, հետաքրքրություն էր արթնանում դեպի անցյալը, սկսվում էր պայքարի գնով պահպանված կոթողների ուսումնասիրությունը, որի նպատակն էր ըմբռնել կապը հին հետ, կապել ներկան անցյալի հետ [1]:

Ազգային սրբությունների պահպանումը դառնում է նպատակ ժողովրդի հոգևոր կյանքի համար: Անշուշտ երրորդ պատճառը, որը դարեր շարունակ ամրապնդում էր հայկական արվեստի միասնությունը, թաքնվում էր այն հզոր էմոցիոնալ և պատկերավոր որակներում, որոնք դրված էին նրա հիմքում:

Բնագավառը, որում ստեղծագործական հանճարը առավելագույնս ներկայացվեց, ճարտարապետությունն է: Այն մակարդակ է թելադրում արվեստի այլ տեսակներին: Ճարտարապետությունը հանդիսացել է գաղափարային և ոճաբանական հիմք դեկորատիվ արվեստի համար, սկզբունքներ, որոնք ծավալվում էին հայկական եկեղեցիների և վանքերի հատակագծերում:

Շինությունների, գերեզմանաքարերի և խաչքարերի, խեցեգործության, փայտի, մետաղի վրայի ճարտարապետական ռելիեֆներում նկատվում է կապ ճարտարապետության հետ: Արվեստի բոլոր տեսակների ներկայացուցիչները պահպանում են ոճային միասնականություն ներքին և արտաքին ճարտարապետական

տարածության մեջ: Նրանք կարծես միայն տեսքով են փոխում շինությունների կառուցվածքը, ճաշակով և հարմարությամբ մոտեցնում են նյութին՝ համադրելով բոլոր ձևերը և մասշտաբները:

Սակայն միայն ճարտարապետությունը չէ, որ հանդիսացել է սինթեզի հիմք: Անհրաժեշտ է նշել, որ ազգային ավանդույթների ձևագոյացումը, դասական լուծումներին դիմելը հանդիսանում էին ինքնատիպ դպրոց միջնադարյան յուրաքանչյուր նոր սերնդի շինարարների և նկարիչների համար: Արաբների, սելջուկների կամ մոնղոլների տիրապետության ժամանակաշրջանում ինչպիսի վայրագություններ էլ որ տեղի ունենային Հայաստանում, գոյություն է ունեցել արվեստի մի տեսակ, որը երբեք չի անհետացել՝ ժողովրդական արվեստը, կենցաղի առարկաների ստեղծման և զարդարման արվեստը: Մշտապես զարգանալով՝ այն սերնդեսերունդ փոխանցում էր նախնիների կողմից կուտակած փորձն ու հմտությունները: Կավե սափորներում, ասեղնագործություններում, զարդերում և ամենօրյա օգտագործման պարզագույն առարկաներում արտացոլվում էին ժողովրդական աշխարհաճանաչողական հիմքերը: Ժողովրդական արվեստը հիմք էր ծառայում Հայաստանի դեկորատիվ արվեստի զարգացման համար:

Ժողովրդական կերպարների մեջ է արտացոլվում վերածնության գաղափարը: Այստեղ կարելի է նկատել տեսողական հարստությունը և գունային բազմազանությունը, զարդանախշի նոր տարբերակները, կենսական պատկերացումները:

Միջնադարյան Հայաստանի դեկորատիվ-կիրառական արվեստը, ինչպես և արվեստի այլ տեսակներ հանդես են գալիս երկու տարբերակով, որոնք տարբերվում են ոչ թե առարկաների ստեղծման մոտեցմամբ, այլ որակով և բնույթով:

Ժողովրդական արվեստին հատուկ ֆոլկլորային կերպարներին, հնարներին և պատկերների ոճերին մոտ լինելը, նրանց բարձր արհեստավարժությունը և կրոնական սյուժեների կանոնականությունը թույլ են տալիս միջնադարյան հայկական մշակույթում առանձնացնել այդ ուղղությունները: Նրանց գոյությունը, մշտական փոխադարձ կապը, փոխըմբռնումը և, վերջին հաշվով, նրանց միասնականությունը հանդիսանում են միջին դարերի հայկական դեկորատիվ արվեստի դեմքը: Եկեղեցական ճոխ համալիրները և ոչ մեծ գյուղական եկեղեցիների, խաչքարերի և պարզագույն գերեզմանաքարերի միջև եղած տարբերությունները խանգարում են նրանց ներքին զգացմունքայնության ու կերպարային միասնության արտահայտմանը: Ժողովրդական արմատները,

որոնք մի դեպքում հանդես են գալիս մաքուր և անմշակ ձևով, մեկ այլ դեպքում՝ մշակված և հղկված, կազմում են այդ միասնության հիմքը:

Կենցաղում գեղարվեստական ավանդույթների պահպանողը գյուղացիությունն է, որը կազմում է ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանի Հայաստանի բնակչության հիմնական մասը: Այդ միջավայրից են դուրս եկել և՛ գրագիրները, և՛ վարպետ-քարեգործները, և՛ գորգագործները, և՛ մանրանկարիչները:

Հայաստանում կա երեք հավաքածու, որոնք լիարժեք պատկերացում են տալիս պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններում դեկորատիվ-կիրառական արվեստի զարգացման մասին: Դա Հայաստանի պատմության պետական թանգարանն է, որտեղ պահպանվում են հնէաբանական պեղումների, ուսումնասիրությունների արդյունքները, Էջմիածնի Մայր Տաճարին կից թանգարանը, որտեղ հավաքվել և պահվում են կրոնական նշանակություն ունեցող գեղարվեստական առարկաների ինքնատիպ հավաքածուներ, և վերջապես, հնագույն ձեռագրերի ինստիտուտը՝ Մատենադարանը, որտեղ ձեռագրերի հետ մեկտեղ պահվում են նաև նրանց կազմերը՝ մետաղական, կաշվե և հնագույն կտոր-կազմերի օրինակներ, որոնք պահպանվել են շնորհիվ այն բանի, որ դրանցով կազմվել են հնագույն ձեռագրերը:

Այդ թանգարաններում ակնհայտ է դառնում այն, որ միջնադարյան Հայաստանի դեկորատիվ-կիրառական արվեստի տարբեր տեսակներ միմյանց հետ որոշակի ոճաբանական կապի մեջ մտնելով՝ մշտապես համահունչ են տվյալ ժամանակի ճարտարապետությունը:

Միջնադարյան Հայաստանի արվեստում ճարտարապետությունը, դեկորատիվ-կիրառական արվեստը և պատկերավոր արվեստը կարելի է տարանջատել՝ միայն հիշելով նրանց խիստ փոխկապվածության մասին: Հայկական եկեղեցիների և քաղաքացիական շինությունների տեկտոնիկայի հիմքում ընկած սկզբունքները, մասշտաբը, ձևը, դեկորը, խորհրդանիշը, զարդանախշը առարկայական արվեստում նույնն են: Այդ իսկ պատճառով միջնադարյան եկեղեցիների և մենաստանների կառույցների մեջ մտնող դեկորատիվ ճարտարապետական շինությունների, ռելիեֆների շարքում, որոնք մեզ են հասել տարբեր ժամանակներից, նկատվում է նմանատիպ սկզբունքների արտացոլում: Զարդանախշի և սյուժեի նույն մոտիվները, մասշտաբի նույն ընկալումը չեն բացառում դրանց կիրառությունը տարբեր ֆունկցիաներում: Նրանց կենսական նշանակությունը նկատվում է եկեղեցու պատերից գործվածքների վրա, խաչքարերից գորգերի, զարդերի վրա:

Առաջին հայացքից ակնհայտ և զարմանալի նմանությունը ունի բազմաթիվ շեղումներ և մոդիֆիկացիաներ կիրառական արվեստի և արհեստի յուրաքանչյուր տեսակում:

Հայտնաբերելով ազգային դպրոցի և նրա հիմքերի միասնականությունը՝ անհրաժեշտ է հիշատակել տեղի առանձին դպրոցների և ճյուղերի մեծ բազմազանությունը: Եվ բացի այդ՝ անհրաժեշտ է հիշել, որ երբեմն նորարարությունների ի հայտ գալը, մի ժամանակաշրջանից մյուսին անցնելը դիտվել են դեկորատիվ արվեստի առանձին տեսակներում, ավելի ուշ փոխանցվել են մյուսներին, յուրացվել են նրանց կողմից և երբեմն միևնույն առարկաներում, օրինակ, ոսկերչական զարդերում կարող են նկատվել հարևան ժողովուրդների արվեստի ազդեցությունը:

Գրականություն

1. Адонц Н.Г., Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908.
2. Бархударян С.Г., Средневековые армянские архитекторы и мастера по камню, Е., 1963.
3. Тревер К.В., Очерки по истории культуры древней Армении, М.-Л., 1953.

THE ROLE OF DECORATIVE APPLIED ART IN THE FORMATION PROCESS OF NATIONAL TRADITIONS.

SUMMARY

Medieval Armenian culture was one of the profound pages of international culture. In contrast with architectural and bookish landscape, the decorative art of Medieval Armenia wasn't in the center of much study. Only some separate works of art or manuscripts were being noticed by the explorers.

However, the existing samples testify the fact that those branches of decorative art which are closely related to architecture (applied art, decorative things for everyday use) are of unique quality.

It's necessary to mention that formation of national traditions, turning to the classical solutions were considered to be a unique school for medieval decorative art, for the painters and architectures of any new generation.